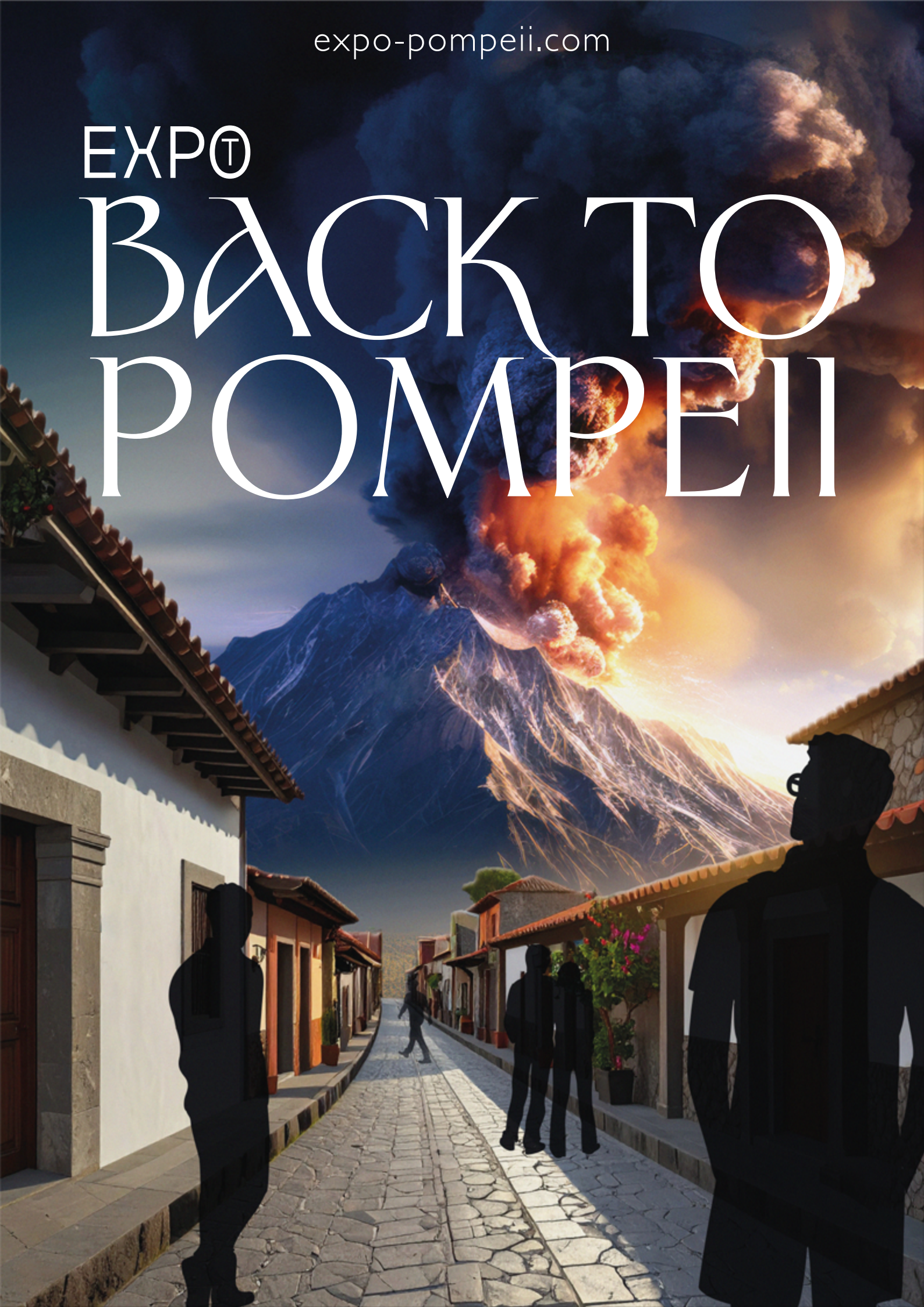

expo-pompeii.com

EXP[®]

BACK TO POMPEII

Wij heten je van harte welkom in de tentoonstelling Back to
Pompeii.

BACK TO POMPEII

2 Bij het bedenken en ontwikkelen van onze tentoonstellingen staat pedagogische bemiddeling steevast voorop. Daarom hebben we speciaal voor deze gelegenheid een pedagogisch dossier samengesteld, waarmee we je willen ondersteunen in je educatieve aanpak. Het dossier is geschikt voor alle soorten secundair onderwijs, en je kunt de inhoud ervan ook aanpassen aan je behoeften.

Met dit dossier kun je je bezoek optimaal voorbereiden: maak hier kennis met een tijdlijn, het tentoonstellingstraject en de teksten van de audiogids. Daarna volgen vragen die je voor, tijdens of na het bezoek aan je leerlingen kunt stellen.

Tot slot stelde ons team ook een selectieve bibliografie samen over de geschiedenis van Pompeii.

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	4
2. POMPEÏ IN DERTIEN DATA	5
3. TENTOONSTELLINGSTRAJECT	7
4. VRAGEN EN ACTIVITEITEN	15
5. BIJKOMENDE BRONNEN	24
6. PRAKTISCHE INLICHTINGEN	25

1. INLEIDING

Toen in het jaar 79 de Romeinse stad Pompeï door een vulkaanuitbarsting werd verwoest was dat een ramp voor de inwoners. Maar daardoor kunnen wij net getuige zijn van het leven van deze mannen en vrouwen, alsof ze bijna 2000 jaar later nog altijd naast ons vertoeven. Door de uitbarsting werd hun bestaan in de tijd bevroren. In de tentoonstelling ontdek je hun toenmalige leefomgeving: de bakkerij, de thermen, de parfumerie, de school, de taverne ...

2. POMPEÏ IN VEERTIEN DATA

Eind 7de eeuw v.Chr. De Osken, onder leiding van Etruskische bevolkingsgroepen, richten Pompeï op. De stad ligt op een vulkanische heuvel, aan de voet van de Vesuvius, in een vruchtbare vlakte langs de Golf van Napels.

4de eeuw v.Chr. Pompeï wordt opnieuw bevolkt door de Samnieten, die afkomstig zijn uit de bergen van Midden-Italië. Ze herbouwen de stad en trekken een nieuwe omwalling op. Pompeï krijgt een eigen grondwet, taal, gebruiken en religie.

2de eeuw v.Chr. Pompeï drijft handel in het hele Middellandse Zeegebied, meer bepaald met wijn, en onderhoudt nauwe contacten met de Griekse wereld en de oosterse gebieden. In deze periode kent de stad haar grootste welvaart. Het forum wordt aangelegd, de gebedshuizen worden gereorganiseerd en grote privéwoningen gebouwd.

80 v.Chr. Pompeï wordt een Romeinse kolonie, waar zich 2000 veteranen van het Romeinse leger vestigen. Na een periode van spanningen zorgt hun aanwezigheid voor een economische opleving. De adellijke families worden rijk door de landbouw en de handel.

5 februari 62 n.Chr. Een zware aardbeving treft Pompeï en naburige steden als Herculaneum. Door de vele vernielingen zijn omvangrijke restauratiewerkzaamheden nodig. De huizen worden weelderig versierd. Er komen almaar meer ateliers en winkels.

24 oktober 79 n.Chr. De Vesuvius barst uit en Pompeï wordt bedolven onder het puin. In een brief aan de historicus Tacitus beschrijft Plinius de Jongere het verloop tot in detail.

1594 Na eeuwenlang in de vergetelheid te zijn geraakt wordt Pompeï bij toeval ontdekt door de architect Domenico Fontana tijdens werkzaamheden.

1748 Karel III, koning van de Beide Siciliën, geeft het startsein voor opgravingen in Pompeï. De plek is verboden terrein voor bezoekers. In de koninklijke villa van Portici wordt een museum ingericht voor de daar gevonden voorwerpen, die per type worden gepresenteerd.

1808 Pompeï staat onder Frans bewind. Joachim Murat, koning van Napels, laat diepgaande opgravingen uitvoeren. Dankzij een opgravingsplan wordt duidelijk hoe groot het stedelijk gebied was en hoe de muren precies liepen.

1861 De numismaticus (muntenspecialist) Giuseppe Fiorelli wordt benoemd tot leider van de opgravingen en tekent het plan van de stad, die hij in regio's en eilandjes verdeelt. Hij ontwikkelt de techniek van de lichaamsafgietsels en stelt de plek open voor het publiek, met toegangsprijs. Onder zijn opvolgers worden nieuwe stadsdelen uitgegraven en worden straten, monumenten en prachtige huizen blootgelegd.

1875 De architecturale restauraties gaan van start.

1943 De geallieerden bombarderen Pompeï, verschillende gebouwen worden verwoest.

1950-1960 In de jaren 50 staan de opgravingen onder leiding van de archeoloog Amedeo Maiuri. Hij breidt uit naar andere zones, verstevigt de door de Tweede Wereldoorlog verzwakte plekken en maakt het geheel toegankelijk voor het publiek.

1997 De vindplaats wordt opgenomen op de Werelderfgoedlijst van de UNESCO.

6 november 2010 Door gebrekkig onderhoud van de archeologische zone stort de *schola armaturarum* (gladiatorenschool) in. Het nieuws wordt opgepikt door de internationale pers en veroorzaakt opschudding. Het besef groeit dat de vindplaats moet worden verstevigd.

2014 Start van het 'Grote Pompeï-project', gefinancierd door de Europese Unie en het Italiaanse ministerie van Cultuur, om Pompeï te beveiligen en op te waarderen.

2017-2019 Onder leiding van professor Massimo Osanna vinden nieuwe opgravingen plaats. Bij het blootleggen van een noordelijke zone komen twee huizen, prachtige fresco's en mozaïeken, en honderden voorwerpen aan de oppervlakte. Door de ontdekking van een rijkelijk gevuld *thermopolium* (antieke fastfoodzaak) wordt licht geworpen op het dagelijks leven in Pompeï en de toenmalige eetgewoonten.

2021 Door de ontdekking van een slavenkamer krijgen we een zeldzaam en gedetailleerd inzicht in de levensomstandigheden van slaven.

3. TENTOONSTELLINGSTRAJECT – TEKSTEN VAN DE AUDIOGUIDS

Het atrium

Je bevindt je in het atrium, het gemeenschappelijke gedeelte van een *domus* (Romeins huis). Dit is het openbare, ‘officiële’ gedeelte van de woning, waar de *pater familias* (gezinshoofd) zijn klanten en gasten ontvangt, en vandaag ben jij dat. Het vertrek dankt zijn naam aan de haard (*ater*: zwart in het Latijn). In het midden bevindt zich het *impluvium*, een open bassin om regenwater op te vangen. Het wordt vaak omringd door kleine ruimten, meer bepaald slaapkamers (*cubicula*). Hier staat ook het *lararium*, een klein altaar voor religieuze huisrituelen.

Tulla’s kamer

De hier tentoongestelde, kleine voorwerpen werden gevonden in een houten kistje in een huis. Het betreft geen gouden of zilveren sieraden, maar een bonte verzameling voorwerpen van barnsteen, bot, schelpen en glas. Het zijn beeldjes, amuletten, belletjes enzovoort. Door hun veelsoortige karakter passen ze bij elke gelegenheid: sommige zijn geluksbrengers, andere moeten ongeluk afweren. Zo worden aan stenen heilzame, farmacologische eigenschappen toegeschreven: carneool verleent kracht en zelfvertrouwen, barnsteen succes in de liefde ...

Priapus’ fonteinstandbeeld

Afbeeldingen van erecties zijn in de stad alomtegenwoordig: in huizen en winkels in de vorm van amuletten en standbeelden, maar ook buiten, op muren en fontein. Het mannelijk geslachtsorgaan in erectie staat zowel voor welvaart en vruchtbaarheid als voor een effectieve bescherming tegen het boze oog, waar de inwoners van Pompeï bang voor zijn. Deze afbeeldingen behoren dus veeleer tot de sfeer van het bijgeloof dan van de erotiek.

De slavenkamer

In deze slavenkamer vind je geen fresco’s op de muren of comfortabel meubilair, alleen het hoogstnodige. Maar er is wel een *glirarium*, een aardewerken kruik waarin slaapmuizen worden gekweekt – en daar zijn de inwoners van Pompeï dol op. De binnenkant is voorzien van een spiraalvormige helling die naar twee voederbakken leidt; de slaapmuizen kunnen er op schapjes slapen. Door de schaarse openingen is het binnen bijna volledig donker, waardoor ze aldoor slapen (ca. zeven maanden per jaar!) ... en dus dikker worden!

Het lararium

Een groot deel van de Romeinse religie is privé: de rituelen (*sacra privata*) worden uitgevoerd voor het *lararium* (huisaltaar) in het ouderlijk huis. Elke *pater familias* (huisvader) is priester in zijn eigen huis. Elk dag bij zonsopgang voert hij zijn ambt uit, in het bijzijn van zijn vrouw, kinderen en eventueel de rest van het huishouden. Bij de offerande wordt een zuivere, speciaal voor dit doel gereserveerde wijn geofferd, die verboden is voor vrouwen. Daarnaast worden wierookkorrels verbrand, of vaker nog andere aromatische essences, want wierook is schaars en duur. De offers zijn bestemd voor de *lares* (voorouders die de familie beschermen), de *genius* (symboliseert de levenskracht van de *pater familias*), de *penates* (waken over bezittingen) en een reeks goden die de *pater familias* zelf uitkiest, bijvoorbeeld Mercurius, Venus, Jupiter of Minerva.

De wasserij

Aangezien de meeste woningen geen watervoorziening hebben, worden kleren gewassen in wasserijen (*fullonicae*). Ze worden gedeponed in terracotta kuipen die in de grond zijn verankerd, waarna ze worden bedekt met water waaraan wasmiddelen zijn toegevoegd, voornamelijk menselijke of dierlijke urine. De wasvrouwen trappen met hun voeten op het textiel, dat vervolgens wordt uitgewrongen met de hand of een pers, en in schoon water gespoeld. Witte kleding wordt op rieten kooien gelegd, waarin zwavel brandt om de witte kleur op te frissen.

Het belangrijkste detergent in de wasserijen is dierlijke of menselijke urine, vanwege de natuurlijke bleekkracht daarvan. Ze wordt verzameld in openbare urinoirs, kleine kruiken die voor dit doel op straat worden geplaatst. Niet alleen veroorzaakt ze de onaangename geur van de wasserijen, ze geeft ook een slechte reputatie aan de wassers, die ervan worden beschuldigd meer tijd te besteden aan het verzamelen van urine dan aan het bleken van wasgoed ... Het felbegeerde product wordt belast door keizer Vespasianus, die om de criticasters de mond te snoeren zou hebben uitgeroepen: '*Pecunia non olet*' (geld heeft geen geur). Dat is de oorsprong van het Franse woord *vespasienne*, de benaming van de openbare urinoirs voor mannen die in de negentiende eeuw in Europese steden worden geplaatst.

Kleding is van groot belang in de Romeinse samenleving; ze weerspiegelt de status van de betreffende persoon. Zelfs slaven moeten goed gekleed gaan, vooral buiten het huis waartoe ze behoren. De basiskleding (tuniek) is uniseks, mouwloos en kan op diverse manieren worden gedragen. Kinderen dragen doorgaans een kleinere versie van volwassen kleren. De toga wordt gedragen door burgers, mannen uit de bovenklasse. Dit dure kledingstuk van natuurlijke witte wol wordt afgezet met verschillend gekleurde stroken, afhankelijk van sociale status of functie. Gehuwde vrouwen dragen een speciale toga, namelijk de stola, een lang kledingstuk dat in de taille met een riem wordt vastgebonden.

De school

Het schoolsysteem is particulier, dus ouders betalen de leraren. Vaak gaat het om slaven of vrijgelatenen, ze staan niet in hoog aanzien en worden slecht betaald. De lessen van de eerste cyclus (7 tot 12 jaar) worden meestal bij de leerlingen thuis gegeven, vooral in het geval van meisjes. De leerlingen leren lezen en schrijven. Meisjes zijn dus niet ongeletterd, ook al gaan er maar weinig door na de eerste cyclus. Als jongens hebben leren lezen en schrijven perfectioneren ze hun schrijfvaardigheid en leren ze rekenen en stenografie, ditmaal in een *ludus* (school), vaak in de openlucht. Ze schrijven met een stilus op wastabletten. Voor rekenen gebruiken ze een *abacus* (telraam), waarop ze het twaalftalig stelsel leren. De weinige leerlingen die voortstuderen na hun zestiende leren over rechtspraak, en hoe ze toespraken moeten schrijven en declameren. Lijfstraffen (stokslagen) zijn niet ongevoel.

Fresco's

Romeinen hebben de gewoonte om muren te bedekken met pleisterwerk en dat vervolgens met fresco's te versieren. Het pleisterwerk, een mengsel van water, zand en kalk, wordt in meerdere lagen aangebracht (minstens drie, soms meer). De laatste wordt uiterst zorgvuldig afgewerkt, want ze moet geschilderde versieringen dragen: ze wordt gepolijst en soms wordt marmerpoeder toegevoegd aan de kalkmortel. De frescomotieven worden aangebracht op de nog natte pleisterlaag (*a fresco*, vers). Er is dus geen foutenmarge, de schilder moet een ervaren vakman zijn.

Zonnewijzer

In Pompeï werden ongeveer dertig zonnewijzers zoals deze gevonden: in tuinen, op pleinen, bij openbare gebouwen, maar ook in privéwoningen. De tijd wordt gemeten in uren die in lengte variëren al naargelang het seizoen. De vierentwintig uren worden verdeeld in twee perioden van twaalf uur licht en twaalf uur duisternis, ongeacht hoe lang de dag is.

Bas-reliëf

Dit bas-reliëf werd gevonden vlak bij het *lararium* van het huis van Caecilius Iucundus. Het gaat over de verwoesting van de stad door een hevige aardbeving in het jaar 62, waarbij veel gebouwen werden beschadigd of verwoest, en een deel van de bevolking op de vlucht sloeg. De stad die door de Vesuvius wordt verwoest is dus nog in aanbouw.

Mensa ponderaria

Een *mensa ponderaria* is een openbare tafel met maten, vaak te vinden in de buurt van markten, waar iedereen kan controleren of de gekochte hoeveelheid wel juist is. Om willekeur door handelaren te voorkomen worden deze maten nauwkeurig gereguleerd door speciale magistraten. Graan, zout en vloeistoffen worden in vormen gegoten die overeenkomen met een bepaald volume of gewicht. Na

de meting wordt het materiaal simpelweg afgetapt via een kraantje onder de diverse volumes. Een van de gebruikte gewichtseenheden is de *libra* (ca. 329 gram), die aan de basis ligt van de afkorting voor pond, namelijk *lb*. Een voorbeeld van een volume-eenheid is de *sester* (ca. 54 cl). De eenheden verschillen evenwel sterk naargelang de regio en de periode.

De parfumerie

Dat zich hier een parfumerie (*ungentarium* in het Latijn) bevindt, hoeft niet te verwonderen, want Campanië staat bekend om zijn parfums. Schreef de natuurwetenschapper Plinius niet dat rozen uit Campanië meer geuren dan andere? Parfums worden veelvuldig gebruikt in voedsel, dranken en zelfs om de straatlucht te zuiveren, maar ook bij offers aan de goden of begrafenissen. Ze worden ook ingezet bij lichaamsverzorging, thuis of in de thermen. En natuurlijk is parfum een krachtig verleidingsmiddel. Alweer Plinius schreef: *‘De belangrijkste aanbeveling voor een bepaald parfum is dat, als een vrouw die het draagt voorbijloopt, zelfs zij die met iets heel anders bezig zijn erdoor worden aangetrokken.’*

Ook deze oliepers hoeft niet te verbazen in een parfumerie: de basis in de bereiding van parfums en zalven is verse olijf-, amandel- en sesamolie. In de oudheid is het alcoholdestillatieprocedé namelijk nog niet bekend, dus wordt als fixeermiddel olie gebruikt. Op het fresco in de winkel is een wigpers te zien: de arbeiders slaan op wiggen of keggen, waardoor zakken vol olijven worden uitgeperst. De olie wordt vervolgens in een ketel verwarmd en vermengd met bloemen. Daarvoor worden op het naburige platteland verschillende bloemsoorten geteeld: behalve rozen ook lelies, viooltjes, goudsbloemen en jasmijn. Diverse ingrediënten als mirre, tijm, rozemarijn, laurier, kaneel en kardemom worden in een vijzel gemalen en aan de olie toegevoegd.

Ten tijde van de ramp is ook glas een gangbaar product geworden, meer bepaald in de parfumerie, waar het de keramische potten heeft verdrongen. Glasblazers maken flesjes in verschillende vormen en met verschillende inhoudsmaten. Maar de flacons hebben ook diverse kleuren, al naargelang het metaal dat tijdens het productieproces aan het zand wordt toegevoegd: ijzer geeft donkergroen of zwart, koper geeft blauw enzovoort.

Hodometer

Afstanden meten is van groot belang voor de Romeinen, die wegen, steden en aquaducten aanleggen! Voor grote afstanden, bijvoorbeeld om een kaart te maken, gebruiken landmeters (*agrimensores*) een odometer, een kar zoals hier met een mechanisme waarmee je tijdens een verplaatsing de afgelegde afstand kunt meten. De wentelingen van de karrenwielen drijven via tandwielen een horizontale plaat aan. Die plaat is voorzien van vakjes met elk een kogeltje of steentje; wanneer een vakje boven een gat komt, valt het steentje in een lade. Aan het eind van de rit geeft het aantal kogeltjes in de lade de afgelegde afstand weer. De berekening is onder meer gebaseerd op de diameter van de wielen en de afstand tussen de vakjes op de plaat. In andere versies worden de wielomwentelingen aangegeven door een naald op een wijzerplaat.

De bakkerij

Of ze nu rijk zijn of arm, de inwoners van Pompeï consumeren grote hoeveelheden graan in de vorm van pap, brood, koeken en gebak. Granen zijn de gewassen van Ceres, godin van de landbouw, oogst en vruchtbaarheid. De *pistrina* (bakkerij) is een belangrijke plek in de stad, er zouden meer dan dertig zijn geweest. Graan malen, deeg bereiden, bakken en verkopen: het vindt allemaal op dezelfde plek plaats.

Het brood wordt met de hand gevormd, heeft een ronde vorm en een bolle bovenkant, en is meestal voorgesneden in acht stukken. Edel brood is wit en wordt gemaakt van heel fijn tarwemeel. Naast tarwe gebruiken bakkers ook gierst, spelt en gerst (dat laatste wordt vooral gebruikt voor het slavenbrood). Maar bakkers maken ook taarten met kaas, eieren en honing (*libum*), spelt- en kaasballetjes met honing en maanzaad (*globi*), en *placenta*: vierkante bladerdeeggebakjes met honing en schapenkaas. Honing is een vast ingrediënt van zoete bereidingen, want suiker in zijn huidige vorm was onbekend in de oudheid.

Brood en graan zijn soms ook een politieke kwestie. Bakkers zijn vaak voormalige, vrijgelaten slaven, maar het is niet ongebruikelijk dat magistraten en vooraanstaande, rijke burgers bakkerijen bezitten om zo de broodprijs te kunnen controleren en brood te kunnen uitdelen, vooral vlak voor verkiezingen. ‘Stem op Caius Julius Polybius, hij deelt goed brood uit’: die verkiezingsgraffito/fresco laat er geen twijfel over bestaan. Julius Polybius, wiens huis werd teruggevonden, genoot de steun van de machtige bakkers- en muilddierdrijversgilden. Hij lijkt een rijke ‘industriële’ bakker te zijn geweest en verzamelde ook verfijnde kunst.

Fonteinen

Circa een eeuw voor de uitbarsting wordt in Pompeï een aquaduct gebouwd, waarmee drinkwater wordt aangevoerd vanuit de heuvels in het hinterland. Het mondt uit in een imposante watertoren (*castellum aquae*) op het hoogste punt van de stad, vlak bij de Vesuviuspoort. Het water wordt gefilterd en stroomt dan via drie uitlaten met kleppen die het debiet van het water regelen volgens behoefte en beschikbaarheid. Vervolgens wordt het water via veertien secundaire watertorens (*castella secundaria*), ook weer om het debiet te regelen, en via loden leidingen verdeeld over een vijftigtal openbare fonteinen, openbare en particuliere baden, winkels (bakkerijen, wasserijen) en rijke particulieren. Voor privégebruik moet worden betaald. De fonteinen staan vaak op kruispunten. Ze leveren continu water; het overvloedige water stroomt de straten in en zorgt zo voor een schijn van netheid. Particulieren, vooral de allerarmsten, halen hun huishoudelijk water grotendeels uit grondwaterputten en regenwaterreservoirs.

Graffiti

De muren van Pompeï zijn bedekt met duizenden, sterk uiteenlopende graffiti: schrijf- en rekenoefeningen van leerlingen, verkiezingslogos, liefdesverklaringen, beledigingen, spotternijen, advertenties, aankondigingen van voorstellingen enzovoort. Door hun aantal en vormelijke en inhoudelijke variatie kunnen ze worden beschouwd als het sociale netwerk van die tijd. Sommige werden door professionals (*scriptores*) met mooie rode letters (vaak hoofdletters) gekalligrafeerd op het okerkleurige pleisterwerk van de muren. Maar een aantal, gegraveerd met een stilus of een ander puntig voorwerp, zijn het werk van particulieren. De muren worden zo een ware dagkroniek, je komt ogen tekort!

Het magische vierkant van Pompeï bestaat uit vijf woorden van elk vijf letters (*sator, arepo, tenet, opera, rotas*), onder elkaar geschreven in een vierkant dat in elke richting kan worden gelezen en zo een palindroom vormt. Lees je het in een slingerbeweging, dan krijg je ‘*sator opera tenet - tenet opera sator*’: de zaaier bezit de werken, dat wil zeggen hij is de heer van de schepping. Bovendien worden alleen de letters van ‘Pater Noster’ gebruikt en vormt de kruising van de twee tenet-woorden in het midden van het vierkant een perfect kruis, waardoor sommigen er een vroegchristelijk symbool in zien. Minder dan vijftig jaar na de dood van Christus is dat een vergezochte interpretatie, want het kruissymbool ontstond pas veel later! Het gaat simpelweg om een woordspeling, die nog altijd tot de collectieve verbeelding spreekt. Ze was ook een inspiratiebron voor de film *TENET* (Christopher Nolan. 2020). Behalve de filmtitel is er het feit dat twee personages Arepo en Sator heten (die laatste is bedrijfsleider van de firma Rotas) en dat de openingsscène in een opera werd gedraaid!

Het thermopolium

Net als bij ons tegenwoordig is voeding in Pompeï een sociale indicator. Alleen de rijksten, eigenaars van een *domus* met keukens waar slaven warme maaltijden bereiden, kunnen zich de luxe veroorloven van een *cena*, een dagelijkse maaltijd die aan het eind van de middag wordt genuttigd. Overdag eten de inwoners van Pompeï namelijk bijna niets. In het *triclinium* (eetkamer) nuttigen de gasten liggend op bedden een soms copieuze maaltijd. De anderen moeten genoegen nemen met koude gerechten (vaak brood, kaas en wat gedroogd fruit) of op een vuurpot een magere maaltijd opwarmen.

Maar wie op doorreis zijn, bijvoorbeeld militairen of reizigers, vinden het niet erg om de maaltijd te gebruiken in een *thermopolium* zoals hier (de juiste term is *popina*). Tegenwoordig noemen we dat een fastfoodrestaurant of snackbar, een plek waar je staand en in de gauwte voor weinig geld

opgewarmde gerechten eet. De gerechten worden bewaard in *dolia* (kruiken) die in de toonbank zijn ingebouwd.

In het eetpatroon nemen brood, wijn en olijfolie een belangrijke plaats in, naast groenten (bonen, erwten, linzen, lupinen, kool, sla ...) en fruit (noten, olijven, druiven, meloenen, vijgen, peren ...). Ook kwartels, kippen en ganzen zijn niet van de lucht, want Romeinen zijn dol op eieren, die ze vaak aan het begin van de maaltijd eten. Vandaar de uitdrukking '*Ab ovo usque ad malum*' (van het ei tot de appel), waarmee de volledige maaltijd wordt aangeduid.

Grote dieren (vooral varkens, soms geiten en schapen, haast nooit runderen) worden op de markt geslacht, waarna het vlees wordt gezouten en gerookt. Maar ze worden veel minder vaak gegeten, net zomin als vis en schaaldieren. Honing wordt gebruikt als suiker, of om wijn en andere voedingsmiddelen te conserveren. Een speciale vermelding verdient *garum*, een pittige saus op basis van gefermenteerde vis, die bij zowat alle gerechten wordt geserveerd!

De thermen

Tijdens het keizerrijk vormen de thermen een essentieel onderdeel van de Romeinse beschaving. Letterlijk iedereen bezoekt ze. De elite komt er samen om zaken te regelen of de stad te besturen; rijk en arm kruisen er elkaar. Pompeï telt vijf openbare thermen en diverse kleinere privé-inrichtingen, waarvoor toegang moet worden betaald. In het *apodytherium* (kleedkamer) van een openbare badinrichting, zoals hier, prijkt boven de kluisjes voor de spullen van de badgasten een fresco met erotische poses. Waarschijnlijk dienen die om te onthouden wat ieders kluisje is. Naast de kleedkamer bevindt zich meestal een lauwe ruimte, een warm bad en een koud bad. Er zijn ook ruimten voor massage en lichaamsverzorging. Buiten is er soms een *palestra*, een terrein voor lichaamsbeweging. Meestal schraapt de badgast in het *caldarium* (warme badkamer) zijn huid met een *strigile* (soort metalen haak), om zweet en massageolie te verwijderen.

Om te kunnen beschikken over grote hoeveelheden warm water vonden de Romeinen het *hypocaustum* uit, een verwarmingssysteem met scheidingswanden. In de kelder van het gebouw wordt een vuur gaande gehouden; die ruimte wordt geventileerd, waardoor de warmte zich onder de zaal met de warme baden verspreidt. De vloer van die zaal rust op *pilae* (kleine bakstenen zuilen), waardoor de warmte kan circuleren en de baden verwarmt. Een deel van de warmte ontsnapt ook via openingen in de muren. Zo kan het hele vertrek worden verwarmd.

Het huis van de chirurg

De Romeinse geneeskunde bouwt sterk voort op de Griekse. Ziekenhuizen zijn er niet. Geneeskunde wordt beoefend in heiligdommen of bij de arts thuis, in het *iatreion*, een privépraktijk zoals hier. Alleen militaire kampen beschikken over *valetudinaria* (hospitalen), waar tijdens gevechten de gewonden worden verzorgd. Artsen bereiden zelf veel medicijnen met kruiden van de herborist. Complexere medicijnen worden aangemaakt in de voorlopers van onze apotheken: gespecialiseerde winkels uitgerust met precisie-instrumenten en de nodige apparatuur.

Heel wat planten en kruiden worden verwerkt in de vorm van infusies, afkooksels, klysma's, pleisters, poeders, tabletten enzovoort. Lelies worden gebruikt voor brandwonden, ricinus als laxemiddel, venkel als diureticum, marjolein voor maagpijn enzovoort. De lijst is lang. Veel van deze geneesmiddelen zijn nog altijd terug te vinden in het huidige apothekersboek.

Maar de Romeinen schrikken ook niet terug voor chirurgische ingrepen. Het probleem daarbij is pijnbestrijding. Echte anesthesie is er niet, maar patiënten worden verdoofd met hennep of opium in afkooksels. Er zijn heel wat chirurgische instrumenten voor tandheelkundige zorg, het zetten van breuken, zelfs voor schedelboringen en het verwijderen van de ooglenzen bij staar ...

De taverne

De taverne (*popina*, *caupona* of *taberna*) is een gezellige plek waar je wijn drinkt, gezelschapsspellen speelt of aan tafel een warme maaltijd nuttigt. Of je overgeeft aan de vleselijke geneugten ... De overgrote meerderheid van de inwoners van Pompeï woont namelijk in krappe woningen, zonder

keuken, met weinig privacy en zonder enig modern comfort. De 'bistro' heeft dus een belangrijke sociale functie. Je gooit er dobbelstenen of bikkels en speelt strategische spellen (bijvoorbeeld een soort triktrak) of het schaak/damspelachtige *latrunculi* (een confrontatie tussen krijgers). Tavernes zijn ook een geliefkoosde plek om te praten over gladiatorengevechten, een beetje zoals tegenwoordig in cafés over voetbal wordt gepalaverd. Dat blijkt uit het hier getoonde, in een Pompejaanse taverne gevonden fresco, over de ontknoping van een duel tussen een *murmillio* (rechts) en een Thraciër.

Gladiatorengevechten

Munera of gladiatorengevechten, van oorsprong een Etruskisch religieus gebruik, vinden aanvankelijk plaats tijdens begrafenisceremonies. Gevangenen of slaven nemen het tegen elkaar op en het vergoten bloed moet de geest van de overledene bedaren. Maar in de tijd van Pompeï zijn gladiatoren al topsporters, die trainen in gespecialiseerde scholen (in de stad bevinden zich twee van zulke 'kazernes'). Ze tekenen een contract met een magistraat en worden betaald. Het is een regelrechte economische sector geworden, die veel geld genereert. Het sponsoren van dergelijke gevechten is een essentiële voorwaarde voor wie politieke ambities heeft. De gevechten verlopen volgens welbepaalde regels en worden beslecht door een scheidsrechter. Ze zijn veel minder bloederig dan doorgaans gedacht en eindigen niet noodzakelijk met de dood van een van de krijgers.

4. VRAGEN EN ACTIVITEITEN

Hieronder vind je enkele ideeën die je met je leerlingen kunt uitwerken. Het eerste deel kan voor of na het tentoonstellingsbezoek worden gebruikt, het tweede deel omvat vragen voor tijdens het bezoek. Wil je je leerlingen aanzetten om zichzelf te overtreffen en andere documentatiebronnen te gebruiken? Dan is bijkomend onderzoek nodig, onder meer op het internet.

4.1. Vragen voor of na het bezoek

Pompeï, een bijzondere geografische ligging met natuurlijke hulpbronnen

Waar ligt Pompeï precies? Wijs het aan op de kaart hieronder, samen met de Vesuvius en de rivier (zoek de naam op) die vlak bij de stad ligt.

15

Laat de leerlingen de volgende vragen beantwoorden:

- Welke gebeurtenis heeft geleid tot de verwoesting van de stad?
- Hoe hebben de opgravingen die in de achttiende eeuw in Pompeï van start gingen geleid tot een beter begrip van het leven van de Romeinen?
- Waarom was de Vesuvius voor de inwoners van Pompeï zowel een zegen als een vloek?
- Vanwege zijn geografische ligging was Pompeï een vruchtbare streek. Wat was daarvan de oorzaak?

Dankzij de vruchtbare bodem konden de inwoners van Pompeï talrijke gewassen verbouwen voor voeding en textiel. Wat waren de toepassingen in de voeding? En in textiel?

Laat de leerlingen tijdens hun bezoek voorwerpen zoeken ter illustratie van die toepassingen.

Archeologische opgravingen

De meeste voorwerpen in de tentoonstelling zijn reproducties van originele voorwerpen gevonden tijdens de vele opgravingen die tot op vandaag in Pompeï plaatsvinden.

Laat de leerlingen de gereedschappen benoemen die nodig zijn voor de opgravingen, vroeger en nu.

Pompeï, een getuigenis van de Romeinse levenswijze

Bij de opgravingen werden diverse privéwoningen, winkels en heel wat fresco's ontdekt.

Privéwoningen:

Laat je leerlingen de verschillende kamers van die woningen benoemen en de belangrijkste functies beschrijven.

Winkels:

Laat hen de winkels en activiteiten benoemen die vóór de uitbarsting in Pompeï te vinden waren.

Fresco's:

Laat hen uitleggen wat dat precies zijn en hoe ze worden gemaakt.

Pompeï, significant voor sociale status

Pompeï was een stad waar individuen met uiteenlopende sociale status naast elkaar leefden. Via de audiogids maken de leerlingen kennis met enkelen van hen.

Laat ze de volgende vragen beantwoorden:

- Wat betekent 'burger'? Wie kon aanspraak maken op deze status?
- Wat betekende het om slaaf te zijn?
- Welke status hadden Romeinse vrouwen?

Definieer deze vier termen betreffende het politieke leven in Pompeï: *forum*, *populus*, *toga*, *duumvir*.

De Romeinse democratie was gebaseerd op het evenwicht tussen drie politieke organen. Welke?

Om zich kandidaat te stellen voor verkiezingen in Pompeï en de Romeinse wereld moest je aan verschillende voorwaarden voldoen. Vind je de volgende voorwaarden correct?

Pas waar nodig de regels aan.

- een man of vrouw zijn (slaven waren uitgesloten)
- 18 jaar oud zijn
- in de stad of directe omgeving wonen
- jezelf laten zien en je programma voorstellen op het forum
- een volledig zwarte toga dragen
- rijk genoeg zijn om aan de gemeenschap inschrijfgeld te kunnen betalen en campagne te kunnen voeren

16

Is het Pompejaanse idee van democratie vergelijkbaar met het onze, rekening houdend met de verschillende status van de inwoners? Wat is het verschil? Denk daarbij aan artikel I van de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger.

Pompeï en de gladiatoren

Pompeï, de eerste Romeinse stad waar speciaal voor spelen een stenen amfitheater werd gebouwd, was een geliefkoosde plek voor gladiatoren.

Laat de leerlingen uitleggen wie dat zijn, de zes belangrijkste types benoemen, een paar wapens beschrijven en uitleggen hoe de gevechten verliepen.

Het thema kwam in verschillende speelfilms aan bod. Laat de leerlingen er een paar opnoemen.

Deze vragen kunnen in de klas worden aangekaart via een geïllustreerde powerpointpresentatie.

Pompeï, een inspiratiebron voor heel wat kunstenaars

Pompeï is een openluchtmuseum en een laboratorium voor wetenschappelijke experimenten geworden. Vanaf halverwege de achttiende eeuw beïnvloedden de archeologische vondsten de antieke verbeelding van Europese schilders en schrijvers.

Laat de leerlingen drie schilders opnoemen die inspiratie vonden in de opgravingen in Pompeï, met voor elk van hen de titel van een schilderij.

Laat ze vijf schrijvers opnoemen die Pompeï toen bezochten, naast de titel van een toenmalig boek over Pompeï.

Deze vragen kunnen ook worden gebruikt voor een powerpointpresentatie met illustraties.

Ook deze vragen kunnen in de klas worden aangekaart via een geïllustreerde powerpointpresentatie.

Pompeï, een inkijk in de Romeinse religieuze praktijken

De Romeinen, aanhangers van het polytheïsme, aanbaden talrijke goden. Dankzij de overblijfselen in Pompeï krijgen we een waardevolle inkijk in hun religieuze praktijken.

Laat de leerlingen zes goden en hun functie opnoemen.

Laat ze uitleggen wat de religieuze praktijken in Pompeï inhielden.

Laat ze antwoorden op de vraag: waren de Romeinen bijgelovig? Zo ja, leg dan hun praktijken op dat vlak uit.

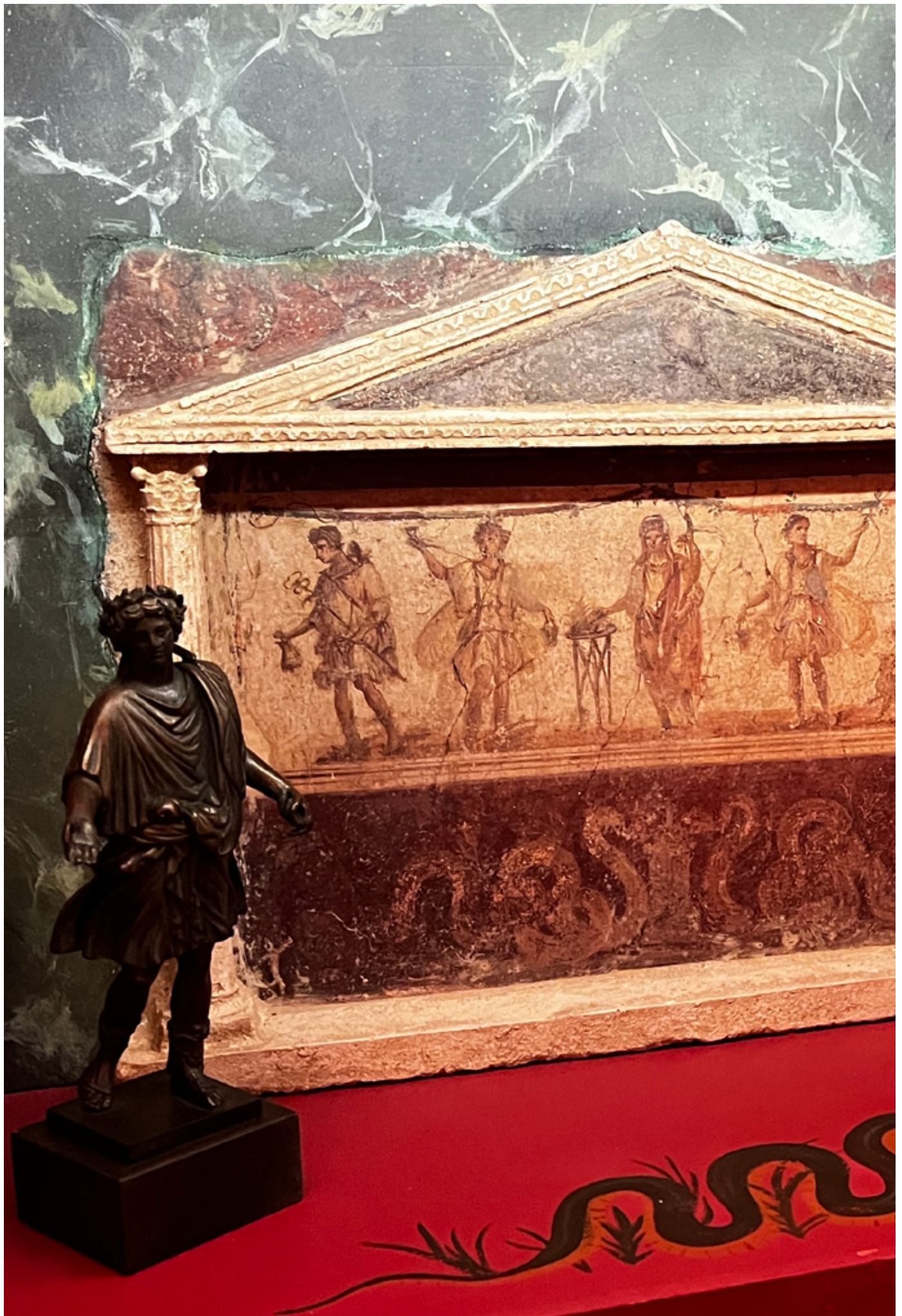
Het Romeinse monetaire stelsel

Het monetaire stelsel in het Romeinse Rijk bestond uit gouden, zilveren, messing en koperen munten. De verhouding tussen die metalen en het gewicht van de munten waren zorgvuldig vastgelegd.

- Vul deze tabel aan met cijfers. Bijvoorbeeld: hoeveel denariën is een aureus waard? Hoeveel asses is een sestertie waard?

- Noem de metalen die met de munten overeenkomen.

Munt	AUREUS	DENARIE	SESTERTIE	AS
Metalen				
	1			
		1	= 4	
			1	= 4

4.2. Vragen tijdens de tentoonstelling

Idealiter wordt dit deel vóór het bezoek afgedrukt en uitgedeeld aan de leerlingen.

Alledaagse voorwerpen (over het hele traject)

In de tentoonstelling zijn talrijke reproducties te zien van alledaagse voorwerpen die bij opgravingen werden gevonden. Vul de onderstaande tabel in. Let op: sommige voorwerpen zijn mogelijk van verschillende materialen gemaakt.

	amforen	olielamp	glirarium	speculum	flesje	toga
gebruikt materiaal						
functie						
locatie						

De wasserij

Aangezien de meeste inwoners niet over een waterbron beschikken, worden kleren in een wasserij gewassen. Welke twee ingrediënten worden gebruikt voor het wassen en drogen van kleding?

.....
.....

19

De school

Is het schoolsysteem openbaar of particulier?

Wie waren de leraren?

Gingen meisjes naar school?

Wat gebruikten ze voor berekeningen?

Waar bevonden de scholen zich meestal?

De mensa ponderaria

Wat werd in hoofdzaak in deze 'gaten' gegoten?

Hoe kreeg je terug wat je er had ingegoten?

Van welke gewichtseenheid werd gebruikgemaakt, en waar komt de afkorting vandaan?

.....
.....

De parfumerie

Vul het kruiswoordraadsel in.

De ingrediënten voor parfums worden vernalen in een? (vijzel)

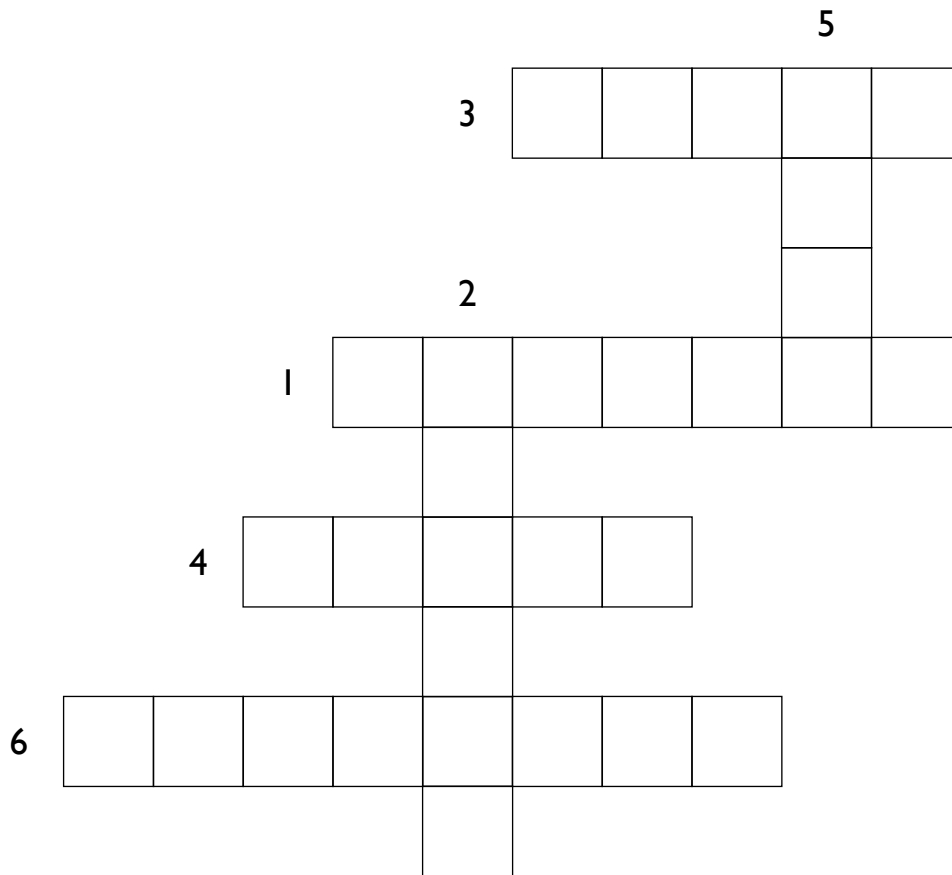
De geperste zakken zijn gevuld met? (olijven)

De flesjes zijn van? (glas)

De basis van parfum is? (olie)

De bloem die het voor parfum het vaakst wordt gebruikt is de? (roos)

Ook kruiden worden voor parfum gebruikt. Een daarvan is? (kaneel)

De bakkerij

In deze ruimte kun je spellen spelen. Doe mee en beantwoord de volgende vragen.

Kun je zes graansoorten opnoemen die door de inwoners van Pompeï werden verbouwd?

.....

.....

Wat zijn de juiste antwoorden op de volgende vragen? Corrigeer de foute antwoorden.

- In Pompeï werden ongeveer dertig bakkerijen ontdekt: waar of niet?

.....

- *Panis quadratus*, het brood dat in Pompeï werd gevonden, was verdeeld in vier gelijke delen: waar of niet?

.....

- De molenstenen waarmee in bakkerijen graan voor meel werd gemalen werden aangedreven door een koe: waar of niet?

.....

De fontein

Waar komt het water in Pompeï vandaan?

Hieronder vind je een tekst over het watertransport naar Pompeï. Vul aan met de volgende woorden:

uitlaten – secondaire – aquaduct – loden – fontein – watertoren – baden – kleppen

Het voert het drinkwater aan vanuit de heuvels in het hinterland. Het mondt uit in een imposante op het hoogste punt van de stad. Het water wordt gefilterd en stroomt dan via drie met die het debiet van het water regelen volgens behoefte en beschikbaarheid. Vervolgens wordt het water via veertien watertorens (waarmee ook weer het debiet wordt geregeld) en via leidingen verdeeld over een vijftigtal openbare, openbare en particuliere, winkels (bakkerijen, wasserijen) en rijke particulieren.

Graffiti

De muren van Pompeï waren bedekt met duizenden sterk verschillende graffiti.

Zoek in de straat drie verkiezingsgraffiti (slogans) en schrijf ze hier neer.

.....

.....

.....

Thermopolium

Met wat voor hedendaags restaurant komt het *thermopolium* overeen?

21

.....

In deze ruimte kun je via spelletjes Romeinse recepten ontdekken en de volgende vragen beantwoorden:

- Welke twee ingrediënten werden vaak gebruikt in de Romeinse keuken?

.....

- Hoe heet het gerecht dat wordt beschouwd als de voorloper van beignets?

.....

- Welk gerecht was de voorloper van onze smeerbare kazen met knoflook en fijne kruiden?

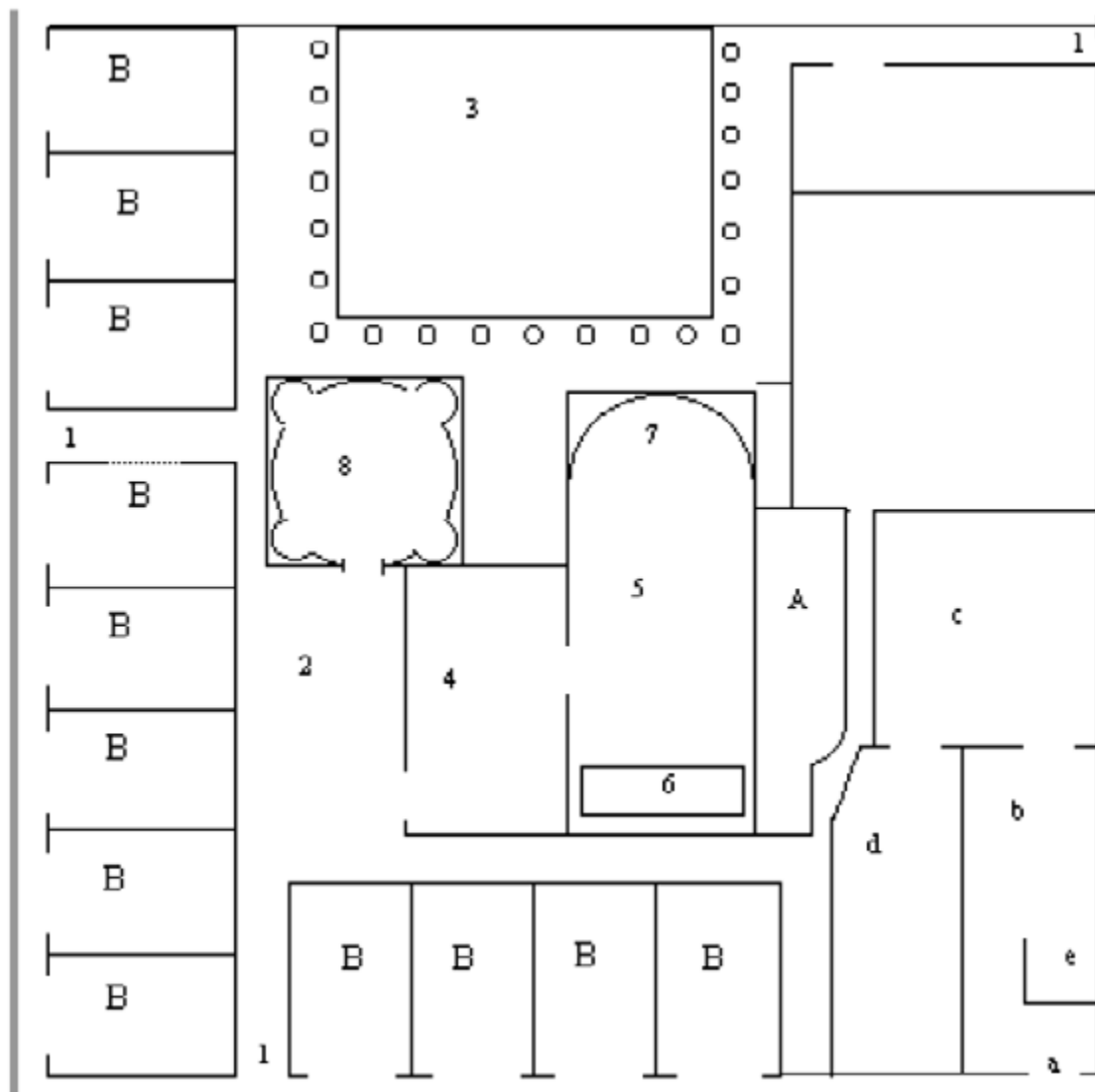
.....

- Hoe heet de saus waarmee veel gerechten op smaak werden gebracht?

.....

Thermen

Dit is een plattegrond van de thermen op het forum in Pompeï.

Geef de namen die behoren bij de volgende nummers of letters.

Kleur/arceer het gedeelte dat voor vrouwen is gereserveerd.

A :

B :

2 :

3 :

5 :

C :

E :

Om te kunnen beschikken over grote hoeveelheden warm water vonden de Romeinen het *hypocaustum* uit.

Beantwoord de volgende vragen met het schema van het verwarmingssysteem.

- Waar verspreidt zich de warmte?

- Waarop rust de vloer van het vertrek?

- Wie houdt volgens jou het vuur aan de gang?

- Waarvoor dienen de *tubuli*?

Het huis van de chirurg

In de audiogids en in een van de spellen in deze ruimte kom je meer te weten over hoe Romeinse artsen planten gebruikten.

Verbind de planten met de juiste kwaal.

venkel	verzacht brandwonden
lavendel	diuretisch
munt	maagklachten
marjolein	verlicht brandwonden en insectenbeten
lelie	verfrist de adem

Noem vijf ingrepen die Romeinse artsen konden uitvoeren:

.....

.....

.....

.....

.....

Taverne

De taverne was een gezellige plek waar je wijn dronk, gezelschapsspellen speelde of aan tafel een warme maaltijd nuttigde.

Met welke drie Latijnse namen werd verwezen naar een taverne?

.....

Noem een paar spellen die in Romeinse tavernes werden gespeeld.

.....

5. BIJKOMENDE BRONNEN

Robert Etienne, Pompeji, bedolven stad (vert. uit het Frans), Standaard, 1991

Jean-Marc Irollo, Pompéi - L'antiquité retrouvée, Place des Victoires, 2020

Mary Beard, Pompeii: het dagelijks leven in een Romeinse stad (vert. uit het Engels), Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2025

Antonio Varone, Erich Lessing e.a., Pompeji (vert. uit het Italiaans), Hedel Librero, 2001

Gabriel Zuchtriegel, De betovering van de ondergang: wat Pompeii ons vertelt (vert. uit het Duits), Noordboek, 2024

Marisa Ranieri Panetta, Pompeii: geschiedenis, dagelijks leven en kunst van de bedolven stad (vert. uit het Italiaans), Zuid Boekproducties, 2005

Massimo Osanna, Les nouvelles heures de Pompéi, Flammarion, 2024

6. PRAKTISCHE INLICHTINGEN

OPENINGSTIJDEN:

Vanaf 19 december 2025

Geopend van dinsdag tot zondag van 10.00 tot 18.00 uur

Geopend elke maandag tijdens schoolvakanties en op feestdagen (behalve 25 december en 1 januari)

Laatste toegang om 16.30 uur

ONLINE TICKETS: :

www.expo-pompeii.com

CONTACT

Groepen: reservations@expo-pompeii.com

TARIEVEN*

Standaard (18 en ouder): €19,90

Jongere (6-18): €15,90

Family Pack (tweemaal 'Standaard' en tweemaal 'Jongere'): €71,60 €59,60

Kortingstarief: €15,90 - €17,90

Groepen (vanaf 15 personen, prijs per persoon): €17,90

Scholen (prijs per persoon): €8

* Omvat het tentoonstellingsparcours, de audiogids, de virtual reality-ervaring en de meeslepende show.

